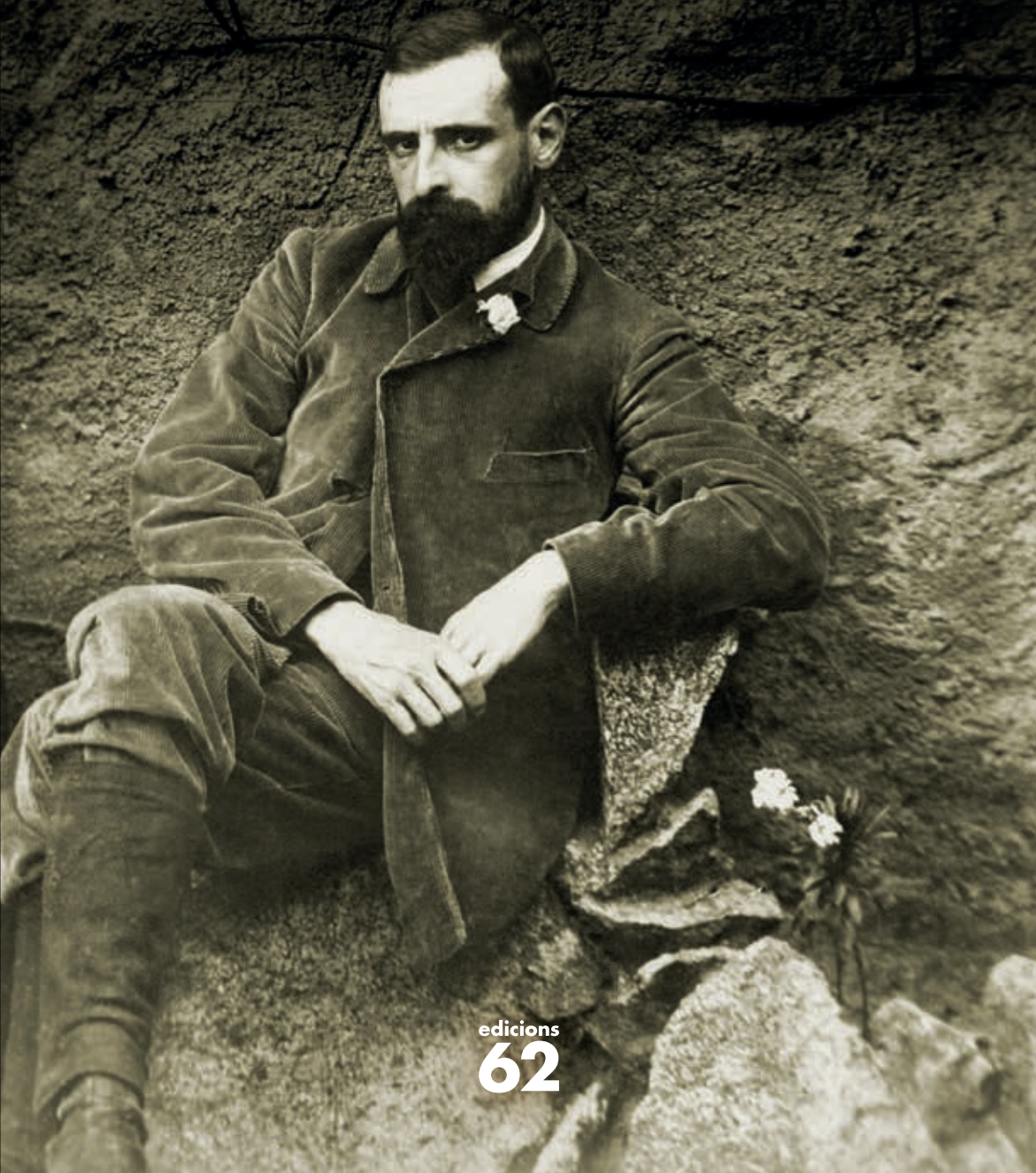

Borja de Riquer
FRANCESC CAMBÓ
L'últim retrat

edicions
62

Borja de Riquer

Francesc Cambó

L'últim retrat

El polític, el mecenes, l'home de negocis,
les altres passions

Edicions 62

Barcelona

Queda rigorosament prohibida sense autorització escrita de l'editor qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra, que serà sotmesa a les sancions establertes per la llei. Poden adreçar-vos a Cedro (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra (www.conlicencia.com; 91 702 19 70 / 93 272 04 47). Tots els drets reservats.

El paper utilitzat per a la impressió d'aquest llibre té la qualificació de paper ecològic i procedeix de boscos gestionats de manera sostenible.

© Borja de Riquer i Permanyer, 2022

Drets negociats a través d'Asterisc Agents.

Amb la col·laboració del Departament de Cultura

Primera edició: novembre del 2022

© d'aquesta edició: Edicions 62 s.a.,
Diagonal, 662-664 - 08034 Barcelona
www.edicions62.cat
info@grup62.com

Compost a La letra s.l.

DIPÒSIT LEGAL: B. 19.042-2022

ISBN: 978-84-297-8069-7

TAULA

Introducció. Per què una biografia de Cambó?	5
EL POLÍTIC	
1. La forja d'un polític nou	13
2. El catalanista «revolucionari»	119
3. L'home de govern	229
4. Preparant-se per manar	335
5. Fora de joc: els anys de la República	415
6. Una «militarada» inesperada i indesitjada	477
7. Llunyania i enyorança	565
LES ALTRES PASSIONS	
8. El mecenes	645
9. L'home de negocis internacional	741
10. El <i>bon vivant</i>	827
Epíleg. Cambó, molt més que un gran polític	877
Bibliografia	889
Abreviatures d'Arxius i Fons documentals	891
Índex onomàstic	893
Índex general	915

LA FORJA D'UN POLÍTIC NOU

El catalanisme del temps de Cambó

Francesc Cambó es va iniciar en la vida política en la darrera dècada del segle XIX, en el moment en què coincidien la gran crisi espanyola motivada pel desastre colonial del 1898 i la maduració i expansió del catalanisme polític. Foren uns anys d'erosió i desprestigi del règim polític de la Restauració creat el 1875, i d'inici de la crisi dels dos grans partits monàrquics espanyols, que es van veure privats dels seus líders principals, Cánovas i Sagasta. Aquell sistema polític era cada cop més criticat a Catalunya, fins i tot pels sectors benestants i empresarials, a causa de la seva ineficàcia administrativa, de l'amiguisme i la corrupció que imperava i de l'acusada centralització administrativa.

Perquè es produís un canvi polític fou decisiva l'aparició d'una nova generació de joves catalanistes, força preparats intel·lectualment atès que la majoria eren universitaris —advocats, metges, arquitectes, enginyers, etc.—. Es tractava, certament, d'una selecta minoria, donat que llavors només anava a la universitat el 0,5 % de cada anyada de joves. Tanmateix, aquesta minoria va saber aprofitar l'oportunitat política de la crisi espanyola per convertir la causa catalanista, d'aspiració idealista i minoritària, en un moviment rellevant, estès socialment i amb capacitat d'aconseguir èxits electorals i polítics.

L'historiador Jaume Vicens Vives sostenia que el catalanisme de llavors era sobretot «la culminació d'un estat d'esperit»,¹ el

1. Jaume Vicens Vives, *Industrials i polítics del segle XIX*, Barcelona, Editorial Vicens Vives, 1972, pàg. 290.

resultat d'una insatisfacció i de la reacció contra un estat de les coses que es considerava inacceptable políticament. Però també era el fruit de la convicció, força optimista certament, que tenien alguns que si els catalans poguessin governar-se ho farien millor que els polítics i funcionaris espanyols. Els joves catalanistes de la generació de Francesc Cambó consideraven que, en el seu conjunt, l'estat espanyol estava estructurat de forma arcaica, era poc modern, precari i es gestionava de forma ineficaç i amb un predomini descarat de la corrupció.

Dins del moviment catalanista s'observaven diferències notables respecte a la tàctica política a seguir i als objectius finals. Hi havia, però, un consens molt ampli a considerar que ells encara eren una minoria dins de Catalunya i que la prioritat era ampliar la seva influència social i cultural. Calia començar per convèncer els catalans del que eren i que tenien el dret a governar-se, és a dir, primer calia «nacionalitzar» el país. Per fer-ho era fonamental la propaganda escrita i oral, i l'activisme cultural i polític. Es tractava, en primer lloc, de guanyar adeptes. Les principals divergències entre els catalanistes es referien a quan i com fer el salt a l'acció política directa; quan i com s'havia de passar de fer només propaganda i de denunciar les polítiques anticatalanes dels governs de Madrid, és a dir, de la simple denúncia defensiva, a l'acció política més ofensiva divulgant el projecte alternatiu i concretant les principals reivindicacions.

Així, al principi de la dècada del 1890 alguns sectors del catalanisme s'adonaren que no n'hi havia prou amb criticar i denunciar els mals del centralisme i de l'espanyolització forçosa i fer només victimisme. Per canviar realment les coses calia fer política i actuar amb objectius clars. I com que ells no eren uns revolucionaris, perquè no estaven disposats a emprar procediments violents, l'única tàctica possible era guanyar influència social, tenir més pes dins el país i controlar alguns espais de poder, encara que fossin petits, des de les entitats culturals i econòmiques fins als ajuntaments. L'objectiu fonamental era evident: el catalanisme havia de ser un moviment fort i influent perquè només així seria escoltat a Madrid. Només si eren políticament forts i representaven una bona part dels catalans, podrien negociar amb el govern espanyol i aconseguir la desitjada autonomia.

És en aquesta conjuntura on hem de situar el primer Francesc Cambó. Ell era un estudiant universitari inquiet que a mitjans de la dècada del 1890 havia començat a actuar dins del Centre Escolar Catalanista de Barcelona. Un jove que amb menys de vint anys ja escrivia articles a la premsa catalanista i feia els primers mítings. Aquest aprenentatge d'activista serà decisiu per anar adquirint seguretat i, després de la crisi del 1898, començar a tenir un cert protagonisme polític. Primer, l'any 1901, en ser el regidor més jove de l'Ajuntament de Barcelona, i tres anys després en provocar la crisi política interna que va convertir definitivament el seu partit, la Lliga Regionalista, en una opció «conservadora i d'ordre», com ell mateix desitjava i proclamava. Ara bé, la gran rellevància de Cambó s'esdevé a partir de l'any 1907, quan irromp en la vida política espanyola com a diputat i un dels màxims dirigents de la Solidaritat Catalana.

De Verges i Besalú a Barcelona

Francesc Cambó i Batlle formava part de la generació catalana finisecular, després anomenada també la de l'any 1901, que estava constituïda bàsicament pels nascuts entre el 1866 i el 1880. És una fornada integrada per polítics i intel·lectuals catalanistes tan destacats com Ildefons Sunyol —nascut l'any 1866—; Manuel Folguera i Duran, Josep Puig i Cadafalch i Jaume Carner —nascuts el 1867—; Pompeu Fabra —que era del 1868—; Enric Prat de la Riba, Pere Muntañola i Lluís Duran i Ventosa —nascuts el 1870—; Jaume Maspons i Camarasa i Rafael Patxot —del 1872—; Francesc Cambó —del 1876—; Jaume Serra Húnter —del 1878—, i Joan Ventosa i Calvell, Josep Pijoan i August Pi i Sunyer —del 1879.

Uns quants —Puig, Carner, Prat, Maspons, Patxot o Cambó, els més joves, i també Josep Pella i Forgas o Narcís Verdaguer, més grans— no eren de Barcelona sinó que havien nascut en petites poblacions allunyades de la capital catalana. Eren fills de propietaris rurals o de comerciants que havien anat a estudiar a la universitat barcelonina i que finalment decidiren quedar-se a viure a la ciutat comtal. Per això, en la ideologia del primer

Cambó són presents molts elements del conservadorisme tradicional i catòlic propi de la zona de Besalú i la Garrotxa, i també hi ha mostres de l'ideari més obert i liberal d'una vila empordanesa com Verges.

Cambó serà un jove activista nascut a la Catalunya rural, però es polititzarà en el món urbà. A Barcelona, entrarà en contacte amb una societat força diferent de la de la Garrotxa i l'Empordà. Hi coneixerà el món i els problemes de la gran i mitjana indústria, del comerç i dels professionals liberals i també dels obrers, i s'adonarà de la rellevància política dels interessos econòmics per a la causa catalanista. Serà conscient que si bé Catalunya era el motor econòmic d'Espanya, estava notablement desprotegida perquè no tenia influència en la política espanyola. I s'adonarà també de la importància del fet diferencial de caràcter econòmic, sobretot de l'industrial, i del que significava la defensa de la legislació pròpia, de la llengua i de la cultura catalanes.

Els joves catalanistes de la generació de Cambó aviat foren conscients que formaven part d'una generació cridada a obrir nous espais en la vida catalana, cosa que havia de provocar un important canvi polític. Són ells els qui entre els anys 1895 i 1897 organitzen l'assalt al control de les principals corporacions culturals i professionals de Barcelona. Aquest activisme ciutadà, força hàbil i exitós, esdevé el pròleg de l'actuació política intervencionista posterior al desastre espanyol del 1898. Ells són els principals promotors de la gran mobilització ciutadana barcelonina de l'any 1899 (el Tancaament de Caixes) i els més ardits defensors de l'opció d'intervenir directament en la vida política. I, sobretot, són els principals organitzadors de la gran victòria electoral de la candidatura dels «quatre presidents» a la ciutat de Barcelona en les eleccions generals de l'abril del 1901. D'aquest triomf se'n derivà la creació d'una formació política que va revolucionar el món del catalanisme: la Lliga Regionalista.

Inicialment, Francesc d'Assís Cambó i Batlle no estava destinat a seguir aquest camí. Ell no havia de ser un d'aquells joves de la Catalunya rural que després d'estudiar a la universitat es quedés a

Barcelona per a l'exercici professional i per fer política. No, els seus pares volien que es dedicués a gestionar el patrimoni familiar de Besalú i de Verges i que, com a molt, també fos farmacèutic a Girona o notari a Besalú. Havia nascut el 2 de setembre de 1876 a la vila empordanesa de Verges, el poble de la seva mare, Josepa Batlle i Seguer (1845-1926), tot i que els Cambó eren uns propietaris benestants de Besalú, a la Garrotxa. El seu besavi patern, Francesc Cambó i Puig, era un conegut hisendat que havia militat en el carlisme i un dels seus fills, Miquel Cambó de Gayolà, fins i tot fou oficial a les ordres del general Savalls dins d'una partida que actuà per la Garrotxa en la Tercera Guerra (1872-1875). La ideologia tradicionalista estava tan arrelada en aquella família que el seu avi, Ramon Cambó de Gayolà (1816-1878), que era el primogènit, fou desheretat per tenir idees més aviat liberals i per casar-se amb Modesta de Traver i de Ros, considerada de condició social inferior. Tot i això, el seu pare, Miquel Cambó i de Traver (1843-1903), va poder prosperar i esdevenir un home relativament ric, donat que, a més de posseir terres i cases a Besalú, també exercia de comerciant i va aconseguir l'arrendament del monopoli de la sal del districte judicial d'Olot. Miquel Cambó era un home d'idees conservadores, però no afí al carlisme, i a Besalú era considerat el representant del «canovisme» —del partit conservador de Cánovas del Castillo—, atès que era un bon amic del polític i empresari Pere Bosch i Labrús. Per altra banda, la família de la mare, els Batlle, si bé residien a Verges procedien del Mas Batlle del Puig, a prop de Sant Feliu de Boada i de Palau-sator, a l'Empordà.

Francesc Cambó, tot i ser el tercer fill del matrimoni, aviat es va convertir en l'hereu a causa de la mort dels seus dos germans grans, Ramon i Josep, quan eren infants. La mortalitat infantil de la família Cambó fou realment ben alta: de vuit germans, només ell, Francesc, va arribar als vint-i-cinc anys. Dos germans més petits, Modest i Narcís, van morir molt joves, mentre que cap de les seves tres germanes, Pilar, Dolors i Cristina, en va fer vint-i-cinc. Durant la infantesa, Francesc va passar molt més temps a Besalú, a can Cambó, acompanyant l'àvia Modesta de Traver, que no pas a Verges, on vivien els seus pares i germans. Finalment, l'any 1884 tota la família es va traslladar a la gran casa de Besalú. En aquells

temps encara no havien arribat l'electricitat ni el gas ni a Besalú ni a Verges. Les primeres lectures infantils, des de Jules Verne fins a les *Memòries d'ultratomba* de Chateaubriand, les va haver de fer primer amb la llum de llànties d'oli i després amb quinqués de petroli. La nova energia, l'electricitat, que revolucionaria tant el món i que tant el beneficiaria econòmicament, no la va conèixer fins a l'estiu del 1888, quan amb onze anys va visitar per primer cop Barcelona amb motiu de l'Exposició Universal.

Francesc va fer una part del batxillerat a l'institut de Figueres, on ja mostrà una gran afeció per les assignatures d'història, llatí i retòrica, i literatura, i on inicià l'amistat amb un company de curs, Pere Rahola i Molinas, d'una coneguda família de Roses, que també militaria a la Lliga Regionalista i seria regidor, diputat, senador i ministre de Marina (1935). Els dos darrers cursos del batxillerat els va estudiar a l'institut de Girona, on s'instal·là en un petit pis amb el seu germà Modest, que anava per seminarista, però va morir l'any 1899. A Girona, per familiaritzar-se amb la professió que el seu pare li reservava, Francesc Cambó va compaginar els estudis de batxillerat amb la feina d'aprenent a la Drogueria Pérez Xifra, una farmàcia propietat de Josep Maria Pérez Xifra, al carrer Abeuradors número 2, on ara hi ha una placa que ho indica. En aquell moment, Pérez Xifra era una personalitat destacada dins la vida local gironina i un gran animador de tertúlies.² Se'l considerava un polític independent proper al partit liberal de Sagasta. Fou llavors, a Girona, on Cambó va rebre les primeres informacions sobre l'existència del catalanisme polític. Allà sentí parlar per primer cop de la Unió Catalanista i de les Bases de Manresa, que s'havien elaborat l'any 1892, i a Girona llegí amb entusiasme el discurs pronunciat per Àngel Guimerà com a president dels Jocs Florals de Barcelona el 1889. Començà, aleshores, a catalanitzar-se i a signar Francesc, i no Francisco, i fins i tot es va fer imprimir unes targetes amb el seu nom en català.

2. Pérez Xifra fou un dels fundadors de la *Revista de Girona* i un home amb extenses relacions socials i culturals. Aquells anys era diputat provincial gironí (1886-1891) i després seria president de la Societat Econòmica Gironina d'Amics del País i senador per Girona (1901 i 1903).

El setembre de l'any 1892, gràcies a la influència de la mare, Francesc Cambó va aconseguir que el pare acceptés que fes uns estudis universitaris diferents dels de farmàcia: ell volia estudiar dret i filosofia i lletres. La mare va pressionar el pare amb l'argument que si estudiava dret podria arribar a ser notari a Besalú. Així, amb setze anys acabats de fer, va marxar a Barcelona, on va viure un primer curs a casa d'un oncle patern, Francesc Cambó de Traver, i després en una despesa modesta al carrer Riera Alta. Com que la mensualitat que li passava el pare era reduïda i volia tenir més possibles, va aconseguir guanyar quinze duros mensuals treballant d'acompanyant de minyons i de professor substitut al Colegio Peninsular, al carrer Basea, prop de Santa Maria del Mar. Agustí Calvet, *Gaziel*, que el va conèixer llavors, el descriu com «un xicot adust, mig esperitat, d'una magror extrema i un geni de mil dimonis [...] parlava amb l'“ut”, igual que la gent de l'Alt Empordà».³ Molts anys després, en un discurs al Congrés dels Diputats, Cambó recordaria que en un primer moment havia de donar compte al pare de totes les despeses però que aviat aconseguí mig emancipar-se: «gasté menos y empecé a ganarme la vida, hasta que no tuve que acudir más a él».⁴

A la Universitat de Barcelona Cambó es va matricular a Dret i a Filosofia i Lletres. El juny del 1896 va acabar la segona, i un any després, el juny del 1897, es va llicenciar en Dret. Els seus expedients acadèmics no són gaire brillants. Ell mateix reconeixia que, com que llavors ja es dedicava de forma molt apassionada a l'activisme polític, això anava en detriment dels estudis. La seva millor nota a Filosofia i Lletres fou un *sobresaliente*, en Literatura Grega i Llatina; a Dret, en canvi, va obtenir *sobresaliente* en tres matèries: Dret Polític i Administratiu, Elements d'Hisenda Pública i Economia Política i Estadística. Dels anys d'estudiant universitari va guardar un bon record de pocs professors: de Josep Balari i Jubany, de Grec, a la facultat de Filosofia i Lletres; i a la de Dret, del

3. Gaziel, *Tots els camins duen a Roma. Història d'un destí, 1893-1914*, Barcelona, Aedos, 1959, pàg. 50.

4. El discurs és del 7 de febrer de 1919. Francesc Cambó, *Discursos parlamentaris (1907-1935)*, Barcelona, Editorial Alpha, 1991, pàg. 615.

vell Manuel Duran i Bas, de Joan Josep Permanyer i de Joan de Déu Trias i Giró, que donaven classe de Dret Mercantil, de Civil i d'Internacional, respectivament. Sembla que no va fer gaires amistats entre els seus companys de curs. En els seus escrits memorialistes només es recorda de Manuel de Montoliu i de Gabriel Alomar, a Filosofia i Lletres, i de Cebrià de Montoliu, el germà de Manuel, a Dret. En aquesta facultat es llicencià el juny del 1897 amb un exercici sobre la successió intestada dels ascendents segons els diferents sistemes jurídics territorials espanyols, però només va aconseguir treure un aprovat. Era una temàtica força actual llavors, donat que s'estava en plena polèmica sobre la reforma del codi civil i sobre el manteniment de les legislacions civils en els territoris històrics, com era el cas del català.

El Centre Escolar, bressol del catalanisme intervencionista

Mentre estudiava a Barcelona, per consell del seu pare, Francesc Cambó es va inscriure en el Círculo Conservador Liberal, que encara presidia el vell jurista Manuel Duran i Bas, i tenia la seu a rambla de Santa Mònica. En aquesta decisió hi devia influir també el fet que el seu pare fos bon amic de Pere Bosch i Labrús, destacat polític proteccionista i membre d'aquesta entitat, que també era fill de Besalú.

De les possibles influències polítiques que el jove Cambó va rebre aquells anys s'ha indicat sempre que la de Narcís Verdaguer i Callís fou la més decisiva, però no s'ha parlat gaire de la que podria procedir de Pere Bosch i Labrús. Aquest últim, que, com hem dit, tenia bones relacions personals i comercials amb Miquel Cambó de Traver, era llavors un destacat i actiu dirigent empresarial català, havia presidit el Foment de la Producció Nacional i havia estat diputat en diverses ocasions.⁵ En aquell moment, era el

5. L'any 1876 Bosch havia creat el Foment de la Producció Espanyola amb la pretensió de convertir la lluita proteccionista en una causa espanyola i no només catalana. Ara bé, atès el poc èxit del seu Foment, es veié obligat a rectificar; el 1889 va ser convençut per Duran i Bas de retornar a la tàctica catalana i pactà la creació del nou Foment del Treball Nacional. Fou diputat elegit per

líder proteccionista català més conegut i un diputat veterà que tenia molta experiència política i força coneixements de com funcionaven les relacions polítiques i econòmiques entre els governs de Madrid i els empresaris catalans. Sens dubte el Pere Bosch i Labrús que Francesc Cambó va conèixer els diumenges que era convidat a dinar a casa seva a Barcelona el devia influir. Tot i la gran diferència d'edat, el jove estudiant catalanista devia aprendre molt en les llargues sobretaulas.

La relació de Francesc Cambó amb la família Bosch-Labrús continuaria i es faria encara més estreta amb Leticia Bosch-Labrús i Blat (1890-1981), la filla de Pere, a qui havia conegut de ben petita a Barcelona. Leticia es casaria l'any 1912 amb Fernando Sebastián de Borbón y Madán, duc de Dúrcal, un noble emparentat amb el rei Alfons XIII, i esdevindria dama de la reina Victòria Eugènia, circumstància que facilitaria molt els contactes personals i discrets entre el monarca espanyol i Cambó, com després veurem. L'amistat amb Leticia Bosch-Labrús i el seu germà Pere, que militaria dins la Lliga Regionalista, fou llarga i es va prolongar durant la postguerra.

Francesc Cambó confessa en els seus records que va passar moltes hores llegint a la biblioteca del Círculo Conservador Liberal, ben dotada de premsa i de llibres, tot i que la vida interna en aquell local tenia escàs interès perquè allò estava políticament mort. Efectivament, aquell era el moment de revifada del moviment catalanista a Barcelona i de clara decadència del dinastisme conservador. És significatiu que en les seves *Memòries*, escrites al final de la vida, Cambó assenyali que malgrat ser tan jove s'identificava amb el pensament conservador. Escriu que llavors ja coincidia amb «la ideologia conservadora de Cánovas, amb el seu sentit d'autoritat i jerarquia», que «em semblava la forma única del bon govern».⁶ De tota manera, també confessa que se sentia un

Vic els anys 1876, 1879, 1881 i 1884 i per Girona el 1891, i fou membre destacat de la Comisión de Valoraciones y Aranceles del Congrés dels Diputats, que va arribar a presidir.

6. Francesc Cambó, *Memòries (1876-1936)*, Barcelona, Editorial Alpha, 1981, pàg. 28.

fervent catalanista, motiu pel qual havia de compaginar el fet de ser un amant de l'ordre i un romàntic, de ser alhora «governamental» i «revolucionari». Ara bé, presentar aquesta dualitat ideològica com ja assentada en un jove d'uns divuit anys és una visió retrospectiva una mica excessiva.

El primer contacte de Francesc Cambó amb el catalanisme polític es va produir per la via més habitual: la coneixença de companys que militaven en aquest moviment. Ell mateix explica que el maig del 1893, quan encara no tenia disset anys, va assistir a una conferència del polític galleguista Alfredo Brañas, catedràtic de la Universitat de Santiago, que l'impressionà força. Allà va conèixer un noi de Granollers, Jaume Maspons i Camarasa, quatre anys més gran que ell i també estudiant de Dret, que el convidà a visitar l'endemà el Centre Escolar Catalanista. D'aquesta entitat, que havia estat creada l'any 1886 per Narcís Verdaguer i Callís com a branca juvenil de la Lliga de Catalunya, en sortiren els propagandistes més actius del catalanisme de finals del segle XIX.

El moviment catalanista llavors vivia un gran debat sobre la tàctica política a seguir que provocava polèmiques apassionades entre el sector més tradicional, cultural i apolític, representat pels dirigents de la Lliga de Catalunya i pel diari *La Renaixensa*, i els partidaris de potenciar la intervenció en la política i de prendre compromisos davant els problemes concrets, que eren principalment els joves del Centre Escolar Catalanista i també la posició de la revista *La Veu de Catalunya*, creada l'any 1891 per Narcís Verdaguer i Callís.

Així, cap al maig del 1893 Francesc Cambó s'afilià al Centre Escolar Catalanista —que tenia la seu al mateix local que la Lliga de Catalunya, un pis espaiós del carrer Portaferri— de la mà de Jaume Maspons i Camarasa, que mesos després seria elegit president. El Centre Escolar estava organitzat en quatre seccions: la de Dret i Filosofia i Lletres, la de Medicina, la de Ciències i la de Farmàcia; Cambó, lògicament, es va inscriure a la secció de Dret i Filosofia, que llavors presidia Maspons. Fou allà on Cambó va conèixer molts dels qui serien els seus principals companys polítics, i fins i tot grans amics: Narcís Verdaguer i Callís, Josep Puig i Cadafalch, Enric Prat de la Riba, Lluís Duran i Ventosa, Pere Muntañola o Josep Pijoan.